visat.

primavera 2022

Els tres Ulisses catalans. Celebrem el centenari de la novel·la de James Joyce

Teresa Iribarren

James Joyce era un home inclinat a celebrar efemèrides. El dia que va fer quaranta anys, el 2 de febrer de 1922, va voler que veiés la llum *Ulisses*, la novel·la que estrafà l'èpica de l'heroi homèric al llarg d'una dilatadíssima jornada per Dublín i que el va convertir en un dels escriptors més rellevants i controvertits de la literatura occidental. L'obra, protagonitzada per un irlandès corrent, el gris publicista Leopold Bloom, està consagrada a commemorar el 16 de juny de 1904, quan l'escriptor va tenir la primera cita amb qui més tard va ser la seva esposa, Nora Barnacle.

El gust per les celebracions l'han heretat els joyceans. És tota una tradició celebrar cada 16 de juny el Bloomsday («el dia de Bloom», el protagonista) no només a Dublín, sinó a moltes altres ciutats del món. Cenacles i institucions fan activitats dedicades a rememorar l'insigne irlandès i el seu monument literari. En sintonia amb el simbolisme de les dates, el 2004 van aparèixer un gruix important de noves aportacions en matèria joyceana, com ara *The Reception of James Joyce in Europe*, l'estudi col·lectiu sobre la circulació i l'impacte de l'irlandès a diferents espais literaris europeus, coordinat per Geert Lernout i Wim Van Mierlo; i el catàleg de l'exposició Joyce y España, que es va exhibir al Círculo de Bellas Artes de Madrid, comissariada per Carlos García Santa Cecilia.

Els estudis literaris catalans també van afegir-se a la celebració d'aquell centenari. D'entrada, el capítol dedicat a la recepció catalana de l'escriptor de *The Reception of James Joyce in Europe* informava en aquesta tribuna d'abast internacional de l'única traducció completa al català de la novel·la fins aleshores, la que publicà Joaquim Mallafrè el 1981 a Leteradura, i glossava la figura del professor com a gran divulgador de l'obra del dublinès. En paral·lel, van veure la llum l'estudi que resseguia les primeres notícies, articles i traduccions de l'obra de l'irlandès a Catalunya fins a l'esclat de la Guerra Civil espanyola, el treball que demostrava la influència de

Joyce en el recull de contes de Josep Millàs-Raurell *La caravana* (1927) i el que argumentava la inspiració joyceana de dues obres de Josep Pla, *Relacions* (1927) i *El carrer estret* (1951).

Al fil d'aquesta tradició de festejar efemèrides joyceanes, enguany, centenari de la publicació d'*Ulisses* a París a càrrec de l'editora Sylvia Beach, la celebració és especialment sonada. Els joyceans, si els plau, poden assistir als actes dedicats al seu escriptor de culte que tenen lloc en geografies ben diverses. Un dels més destacats és el Simposi Internacional James Joyce *Ulisses* 1922-2022, que organitzen el Trinity College i l'University College de Dublín, i que se celebrarà coincidint amb el Bloomsday. A més, els amants de l'irlandès podran llegir el degoteig de noves crítiques i notícies sobre l'escriptor que han anat apareixent des de l'inici del 1922, i possiblement noves traduccions. Pel que fa als ciutadans de l'Estat espanyol, convé subratllar-ho, el tombant d'any ha estat una fita especialment rellevant: el 31 de desembre del 2021 van vèncer els drets de l'obra de Joyce —deu anys més tard que a la resta d'Europa. El fet que els textos del dublinès ja siguin de domini públic, per tant, facilita que en puguin aparèixer noves versions. Aquest escenari editorial favorable pot fer que, tal vegada, la llarga tradició joyceana catalana (1) experimenti una revifada. Al febrer l'editorial Adesiara ja ha publicat una nova traducció d'*Exiliats*, signada per Joan Sellent.

A Catalunya la premsa s'ha afegit a celebrar el centenari de la magna novel·la. Alguns dels articles que han aparegut en el decurs de les primeres setmanes de l'any —els del Carles Blaya al *Regió 7*, el de Jordi Nopca a l'*Ara* o el de Víctor Aldea en versió de llibre electrònic— han posat en relleu el fet que els lectors catalans estem d'enhorabona. A banda de l'aclamada traducció de l'*Ulisses* de Joaquim Mallafrè (que l'editorial Navona ha pregonat a Twitter que tornarà a editar ben aviat), ara podem llegir també la retraducció de Carles Llorach, publicada per l'editorial madrilenya El Funambulista el 2018 —i que el febrer de 1922 ha tret una nova edició, revisada i corregida. A més, sembla que creixen les possibilitats que la primera traducció completa de la novel·la feta a l'Estat espanyol —deu anys abans de la versió castellana de José María Valverde—, que roman inèdita des de fa més de mig segle, finalment pugui arribar a les mans dels lectors. Es tracta de la versió catalana feta en només set mesos —una gesta literària certament insòlita— el 1966 pel manresà Joan Francesc Vidal Jové, que aleshores vivia a Madrid.

Salvaguardada a l'arxiu general de l'administració, aquesta versió íntegra la va descobrir el 2006 el catedràtic de literatura anglesa de la Universitat d'Alcalá de Henares Alberto Lázaro, i l'ha estudiada sobretot Teresa Iribarren —que en custodia un altre exemplar (proporcionat per la filla del traductor, Assumpció Cheyne) i que n'està preparant l'edició.

En català, doncs, hi ha tres versions de l'*Ulisses*, si bé només dues són fàcilment accessibles per als lectors. A l'hora de llegir-les, bé individualment, bé comparativament, és molt important tenir en compte que són de moments històrics molt allunyats. No es pot perdre de vista que la de Vidal no només s'ha de llegir en el marc de la censura franquista, sinó que, a més, just quan el manresà estava a mitja traducció, va entrar en vigor la nova Llei de premsa, del ministre Manuel Fraga Iribarne, que canviava les directrius coercitives. La de Mallafrè, que també va iniciar-se durant el franquisme (va començar-la el 1972), va ser feta quan encara el model de llengua literària s'emmirallaven força en propostes lingüístiques hereves del Noucentisme. La de Llorach, per contra, s'ha dut a terme en un context cultural, sociolingüístic, polític i tecnològic molt més propici, i comptant amb el far de la traducció de Mallafrè —al qual Llorach sempre ret tot el reconeixement que li pertoca, val a dir-ho. A banda d'aquestes circumstàncies històriques dispars, també convé tenir present que tots tres traductors van tenir a la seva disposició instruments lingüístics, corpus literaris i contextos editorials radicalment diferents que, lògicament, van determinar les seves versions.

Sobre Vidal, convé saber que es tracta d'una traducció indirecta. El manresà, que dominava el francès, tenia com a text de partida la prestigiosa traducció d'Auguste Morel (1929) —supervisada per Joyce mateix—, que contrastava amb l'original. També cal destacar que, malgrat que sabia que el text podria no passar els filtres de vigilància de l'administració, no es va autocensurar: la seva versió no estalvia mots grollers ni tampoc rebaixa l'erotisme ni l'anticlericalisme de Joyce. Atesa la precipitació amb què va treballar, i que a més comptava que el text passaria per la revisió editorial, la seva versió presenta alguns problemes lingüístics puntuals. Amb tot, el text vidalià es caracteritza pel gran sentit de la llengua i de la musicalitat, les solucions genuïnes i la fraseologia, i per la llegibilitat.

La versió de Mallafrè, guardonada amb el Premi de la Generalitat i el Premi Crítica Serra d'Or, disposa encara avui d'un gran reconeixement acadèmic, entre d'altres motius, per la seva creativitat lèxica —com ha estudiat Dídac Pujol. Mallafrè, professor de la Universitat Rovira i Virgili i bon coneixedor de l'anglès, va dedicar set anys a girar la novel·la i va publicar deu anys més tard el primer estudi català sobre traductologia, *Llengua de tribu i llengua de polis* (1991), basat sobretot en l'experiència de versionar la novel·la joyceana. L'assaig permet advertir que per a ell van ser fonamentals, d'una banda, els estudis i corpus joyceans; i, de l'altra, la incorporació del parlar reusenc a l'hora de transvasar l'oralitat i la vivacitat del text de partida al text d'arribada. Pel que fa a la versió, convé posar-ne en relleu dues qüestions. La primera: ell mateix va revisar la seva traducció per incorporar variants del text corregit de Hans Gabler —unes correccions ben controvertides, com és prou sabut. Aquesta versió revisada va aparèixer el 1990 en la col·lecció «Clàssics Moderns» de l'Editorial Proa. La segona: l'acadèmic va optar per prescindir de qualsevol mena de glossa per guiar els lectors. El text, doncs, va publicar-se sense cap mena de paratext, ni introducció o resum, ni tampoc notes a peu de pàgina que poguessin fer menys opacs alguns passatges.

Llorach, que es defineix com a traductor vocacional, va optar per fer justament el contrari de Mallafrè. Amb ànim eminentment divulgatiu (tal com explicava a *Visat* el 2019), va fer un text introductori per situar el lector en les principals coordenades de l'obra i per justificar-ne la retraducció. També va fer un breu resum de cada capítol a manera d'encapçalament de cadascun, i ofereix aclariments en notes a peu de pàgina. Tenint en compte que a mesura que els textos s'allunyen en el temps adquireixen més opacitat per al lector contemporani, aquestes notes resulten francament útils, especialment per al jovent. La qualitat literària de la versió, val a dir-ho, va fer que Llorach fos finalista del IV Premi PEN de Traducció (2019).

Ulisses s'ha fet cèlebre no només per ser l'obra cimera del *Modernism*, sinó per les dificultats de traducció que presenta. A banda de la monumentalitat, la paròdia d'estils discursius, els jocs de paraules, els *leitmotiv*, la multitud de referències culturals, erudites i també locals, la varietat lingüística, la creativitat lèxica, la volada poètica i el flux de la consciència del cèlebre monòleg final de Molly

Bloom, fan que l'empresa de traslladar-la a una altra llengua sigui d'una enorme complexitat.

Encara que un breu tast de les tres traduccions no permetrà, ni de bon tros, que els lectors pugueu fer-vos paga de la naturalesa de cadascuna, hem pensat que val la pena oferir-vos-el. És la manera de *Visat* d'afegir-nos a la celebració del centenari de l'*Ulisses*. El fragment que us brindem és del monòleg interior que culmina l'obra. Hem triat aquest passatge, en què Molly Bloom evoca mig en somnis un record, perquè il·lustra molt bé el perfil psicològic de l'esposa adúltera, tan desinhibida i descarada. També demostra que en els passatges picants, tan compromesos, Vidal no va rebaixar la càrrega eròtica per evitar la censura.

Quant al tast: ens sembla oportú que, per sospesar tant les dificultats que presenta el text de partida com les tries de cada traductor, convé facilitar el passatge original. Com veureu, el repte consisteix a traslladar a la llengua d'arribada el sentit d'un text sense puntuar i agramatical, el ritme, les rimes, l'eufemisme per referir-se als genitals masculins i femenins, l'evocació de la cantarella, els noms propis i l'argúcia per recrear l'erotisme juganer dels pensaments de Molly. Us convidem a llegir els quatre fragments en veu alta: només així podreu apreciar la musicalitat joyceana. Confiem que en gaudiu i, sobretot, que us engresqui a (re)llegir la novel·la, sigui en la llengua i la versió que sigui.

Text original de 1922

its well for men all the amount of pleasure they get off a womans body were so round and white for them always I wished I was one myself for a change just to try with that thing they have swelling upon you so hard and at the same time so soft when you touch it my uncle John has a thing long I heard those cornerboys saying passing the corner of Marrowbone lane my aunt Mary has a thing hairy because it was dark and they knew a girl was passing it didnt make me blush why should it either its only nature and he puts his thing long into my aunt Marys hairy etcetera and turns out to be you put the handle in a sweepingbrush men again all over they can pick and choose what they please a married woman or a fast widow or a girl

Traducció de Joan Francesc Vidal Jové (mecanoscrit inèdit)

és magnífic pels homes tot el plaer que poden sentir amb el cos d'una dona nosaltres som tan rodonetes i tan blanques per ells

sempre he desitjat d’ésser un home jo també per variar només que per provar-ho amb aquesta cosa que se’ls posa tan inflada damunt teu i tan dura i que al mateix temps és tan flonja quan la toques a l’oncle Canut (2) el té llargarut sentí que cantussejava la quitxalla al passar la cantonada de Marrowbone Lane pelut el tenia la tia Maria tot perquè era fosc i sabien que passava una noia ni em varen fer tornar vermella i a més per què m’hi tornaria si no hi ha res més natural i l’oncle Canut fica el llargarut dintre del pelut de la tia Maria i etcètera i al final resulta que algú posa el mànec a una escombra ben típic dels homes poden triar i prendre el que els agrada una dona casada o una vídua alegre o una joveneta

Traducció de Joaquim Mallafrè (edició de 2004, p. 773)

els homes els dóna força gust el cos duna dona som tan rodonetes i blanques per a ells sempre he pensat que magradaria serne un per canviar només per provarho amb aquella cosa que tenen inflanset a damunt tan dura i al mateix temps tan suau quan la toques loncle Joan la té molt gran vaig sentir que deien aquells xiquets de la cantonada quan passava pel canó de Marrowbone Lane la tia Raquel hi té molt pèl perquè era fosc i sen van adonar que passava una noia no em va fer tornar vermella per què mhi havia de tornar són coses naturals i allò tan gran saps on ho posa doncs en la cosa peluda de la tia Raquel que etc etc i resulta que així poses el mànec de lescombra sempre els homes pertot arreu poden triar i escollir el que volen una dona casada una vídua o una noia

Traducció de Carles Llorach-Freixes(edició de 2018, p. 1047)

pels homes tot el gust que en treuen del cos duna dona són tan rodones i blanques per ells sempre voldria ser un home per variar només per provar allò que tenen que sinfla damunt teu i es posa tan dura i al mateix temps tan suau quan la toques en Jaume té un bon mànec vaig sentir que cantaven aquells sagals del carrer quan giraven per la cantonada de Marrowbone Lane la Queralt té un bon raspall perquè era fosc i sabien que passava una nena no em van fer posar vermella per què mhi hauria de posar també són coses de la natura i llavors clava el mànec al raspall etcètera i resulta ser que poses el pal a lescombra homes una i altra vegada poden triar i remenar a pler una dona casada una viuda alegre o una noia.ç

Notes:

1. N'és un exemple especialment il·lustratiu la primera gran exposició literària del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, *El Dublín de James Joyce* (1995), que va inaugurar el cicle *Les ciutats i els seus escriptors*.

2. Cal dir que el nom de «Canut» és l'únic que té unes clares connotacions fàl·liques; només cal recordar l'expressió popular «Salut i força al canut!».

Edicions de les traduccions

Vidal Jové, Joan Francesc (trad.) (1966). Joyce, James. *Ulisses*. Mecanoscrit inèdit conservat a l'Archivo General de la Administración.

Mallafrè, Joaquim (trad.) (1981). Joyce, James. *Ulisses*. Barcelona: Leteradura.

Llorach-Freixes, Carles (trad.) (2018). Joyce, James. *Ulisses*. Madrid: El Funambulista.

Bibliografia

Aldea, Víctor (2020). «L'Ulisses de James Joyce, l'oxímoron perfecte». *Núvol*, (16 juny). <https://www.nuvol.com/llibres/lulisses-de-james-joyce-oximoron-perfecte-107600>.

Blaya, Carles (2022). «La peripècia de l'*Ulisses* manresà». *Regió 7*, (22 gener), p. 1-7.

— (2022). «Vidal Jové al segle de les tragèdies». *Regió 7*, (5 febrer), p. 1-7.

Iribarren, Teresa (2004). «The Reception of James Joyce in Catalonia». Dins Lernout, Geert; Van Mierlo; Wim (eds.). *The Reception of James Joyce in Europe*. Londres; Nova York: Thoemmes Continuum, p. 445-454.

— (2004). «James Joyce a Catalunya (1921-1936)». *Els Marges*, 72, p. 21-44.

— (2004). «Josep Millàs-Raurell, pioner en la recepció creativa de James Joyce». *El Contemporani*, 30 (juliol-desembre), p. 48-52.

— (2004). «Josep Pla i James Joyce, o el diàleg entre gegants». *Serra d'Or*, 534 (juny), p. 47-50.

— (2011). «La primera traducció catalana de l'*Ulisses* (1966) de James Joyce, de Joan Francesc Vidal Jové». A: Coll-Vinent, Sílvia; Eisner, Cornèlia; Gallén, Enric (curadors). *La traducció i el món*

editorial català de postguerra. III Simposi sobre traducció i recepció en la literatura catalana contemporània. Lleida: Punctum & Trilcat, p. 81-94.

— (2012). «A primeira traduçâo de Ulisses na Espanha». *Scientia Traductionis*, 12, p. 342-363.

— (2012). «James Joyce in Catalonia at the End of the 20th Century: High Culture and Popular Culture». *Papers on Joyce*, 17-18, p. 35-52.

— (2021). «*Ulisses* de James Joyce en català: les traduccions de Joan Francesc Vidal Jové, Joaquim Mallafrè i Carles Llorach-Freixes». *Quaderns. Revista de Traducció*, 28, p. 73-90. <https://revistes.uab.cat/quaderns/article/view/v28-iribarrenhttps://revistes.uab.cat/quaderns/article/view/v28-iribarren>.

Lázaro Lafuente, Alberto (2007). «El misterio del primer *Ulises* catalán: la odisea de Joan Francesc Vidal Jové». A: J. Henríquez, Santiago; Martín Santana, Carmen (coords.). *Estudios joyceanos en Gran Canaria: Joyce "in his palms"*. Madrid: Huerga & Fierro, p. 159-173.

Lázaro Lafuente, Alberto (2008). «The History of the first Catalan *Ulisses*, by J. F. Vidal Jové». *Papers on Joyce*, 14, p. 51-69.

Lázaro Lafuente, Alberto; Iribarren, Teresa (2009). «Shedding Light on the Mystery of the First Catalan *Ulysses*: The Joycean Letters of J.F. Vidal Jové". A: *New Perspectives on James Joyce. Ignatius Loyola, make haste to help me!* Bilbao: Deusto University Press, p. 149-155.

Llorach, Carles (2019). «Un nou Ulisses de Joyce. Una traducció divulgativa». *Visat*, 27 (tardor), p. 9-12. <http://www.visat.cat/newsletter/article_2016.php?id=27&idArt=91>.

Mallafrè, Joaquim (1991). *Llengua de tribu i llengua de polis: Bases d'una traducció literària*. Barcelona: Quaderns Crema.

Nopca, Jordi (2022). «10 coses que potser no sabies de l'*Ulisses* de James Joyce", *Ara*, (5 febrer). <https://llegim.ara.cat/reportatges/10-coses-no-sabies-l-ulisses-james-joyce_130_4259658.html>.

Pujol, Dídac (2012). «La creativitat lèxica en la traducció catalana de l'*Ulisses* de Joyce: Els processos de composició». *Estudis Romànics*, 34, p. 335-345.

— (2013). «La creativitat lèxica en la traducció catalana de l'*Ulisses* de Joyce: Els processos de derivació». *Estudis Romànics*, 35, p. 335-344.